

עם ג'ורג'יו אגמבן

נקודת המוצא של כל הגדרה למשמעות הפוליטית של המושג "עם" חייבת להיות העובדה המוזרה שבשפות האירופיות המודרניות הוא מסמן תמיד גם את העניים, את חסרי הכול, את המודרים. מונח אחד מגדיר גם את הסובייקט הפוליטי המכונן וגם את המעמד שבפועל – לא בדין – מונָר מן הפוליטיקה.

ה-popolo האיטלקי, ה-peuple הצרפתי, ה-pueblo הספרדי (כמו גם שמות התואר המקבילים להם popolare, populaire, popular, populare, וה-popularis של הלטינית המאוחרת שכולם נובעים מהם) מתארים, הן בשפה השגורה והן במילון הפוליטי, גם את כלל האזרחים בתור גוף פוליטי מגובש (כמו בביטויים "העם האיטלקי" או "שופט עממי") וגם את האזרחים השייכים למעמדות הנמוכים (כמו בביטויים "איש העם" או "רובע עממי" או "חזית עממית"). גם ה-people האנגלי, שמשמעותו חדה פחות, שומר על המשמעות של "האנשים הרגילים" (ordinary people), בניגוד לעשירים ולאצולה. בחוקה האמריקאית נכתב, ללא הבחנות של סוג "We the people of the United States..." אבל כאשר בנאום גטיסבורג קרא לינקולן לכוון "A government of the people by the people for the people", חשפה החזרה על המילים הנגדה מובלעת של עם אחד מול עם אחר. עד כמה היתה הדו-משמעות הזאת מהותית גם בתקופת המהפכה הצרפתית (כלומר בדיוק ברגע שבו תבעו את עקרון הריבונות העממית) יעיד התפקיד המרכזי שגילמה בה החמלה כלפי העם כולו כמעמד מודר. חנה ארנדט מזכירה לנו:

עצם ההגדרה של המילה נולדה מתוך חמלה והמונח הפך נרדף לביש-מזל ואומללות. "העם, האומללים, מחאו לי כף", נהג לומר רובספייר; "העם תמיד אומלל", כפי שנהג להתבטא אפילו סייס (Sieyès), אחת הדמויות הפחות רגשניות והיותר צלולות במהפכה.²

אבל כבר אצל בודן (Bodin), בפרק ב"ששת ספרי הרפובליקה" שבו מוגדרת הדמוקרטיה או l'État Populaire (המדינה של העם), המושג הוא כפול: אל מול "העם בשלמותו" (peuple en corps) המופקד על הריבונות, מוצבת "דלת העם" (menu peuple), שהתבונה מייצצת להדירו מהשלטון הפוליטי.

דו-משמעות סמנטית כה נפוצה ומתמדת אינה יכולה להיות מקרית: היא חייבת לשקף דו-משמעות מובנית במהות השימוש במושג "עם" בפוליטיקה המערבית. כל זה מתרחש כאילו מה שאנחנו קוראים לו "עם" למעשה איננו סובייקט מגובש, אלא תנודה דיאלקטית בין שני קטבים מנוגדים: מצד אחד כלל "העם" כגוף פוליטי מגובש, ומצד שני, אותו העם עצמו כריבוי פרגמנטרי של גופים מודרים וזקוקים לעזרה; מצד אחד התגבשות שנדמה כי אינה מותרת שיירים, מצד שני הדרה שברור שאין לה תקווה; בקצה האחד המדינה הטוטאלית של אזרחים מגובשים וריבונים, ובקצה האחר המתחם האסור – חוצות הפלאים³ – המחנה של האומללים,

"Che cos'è un popolo?", *Mezzi senza fine. Note sulla politica* © 1996 Bollati Boringhieri editore, Torino. מאיטלקית: מירון רפפורט

המדוכאים, המנוצחים. במובן זה, למושג "עם" אין בשום מקום מסומן מוצק אחד: כמו מושגי יסוד פוליטיים אחרים (הדומים בכך ל-Unworte של אָבֶל (Abel) ופרויד או ליחסים ההיררכיים של דומון [Dumont]), עם הוא מושג קוטבי המתאר תנועה כפולה וקשר מורכב בין שני קצוות. פירוש הדבר הוא שבכינון המין האנושי כגוף פוליטי עובר שסע עמוק, ושבתוך המושג "עם" אפשר לזהות את הצמד המושגי שכבר ראינו איך הוא מגדיר את המבנה הפוליטי הראשוני: חיים חשופים (כאחד העם) וקיום פוליטי (עם), הדרה והכלה, *zōē* ו-*bios*.⁴ במושג העם כלול מראש, מרגע לידתו, הקרע הביו-פוליטי היסודי: העם הוא מה שאי-אפשר לצרפו לשלם שאליו הוא שייך, ומה שאינו יכול להיות שייך לשלם שבתוכו הוא כלול.

זה מקור הסתירות והפרכות שיוצר העם כל אימת שקוראים בשמו ומעלים אותו אל הבמה הפוליטית. הוא מה שקיים מאז ומעולם, ואף על פי כן צריך להתממש; הוא המקור הטהור של כל זהות, אבל צריך להגדיר את עצמו מחדש ולהיטהר באמצעות ההדרה, השפה, הדם, הטריטוריה. מצד שני, בקוטב הנגדי, הוא מה שבמהותו חסר לעצמו ולפיכך מימושו מצטלב עם ביטולו העצמי; הוא מה שחייב להכחיש את עצמו באמצעות הניגוד שלו כדי להתהוות (ומכאן נולדו הפרכות האופייניות לתנועת הפועלים, הפונה אל העם ובה בעת פועלת לבטלו). פעם הוא דגל נוטף דם של הריאקציה, ופעם סמל מהוסס של המהפכות ושל החזיתות העממיות – העם, בכל מצב, טומן בחובו שסע עתיק יותר מהשסע ידיד-אויב, אוצר בתוכו מלחמת אזרחים מתמדת שמפלגת אותו הרבה יותר מכל סכסוך אחר, ובה בעת שומרת עליו מאוחד ומְכַנֶּה אותו חזק יותר מכל זהות אחרת. במבט מקרוב, גם מה שמרקס מכנה מלחמת המעמדות, התופסת מקום מרכזי כל כך במחשבתו, אף שביסודה אינו מוגדרת, אינה אלא אותה מלחמה פנימית המפלגת את כל העמים, ושתבוא לסופה אך ורק כאשר, בחברה נטולת מעמדות או בימות המשיח, העם והעם בה"א-הידיעה יתמזגו ולא יהיה עוד למעשה שום עם.

אם נכון הדבר, אם העם בהכרח אוצר בתוכו את הקרע הביו-פוליטי היסודי, אפשר יהיה לקרוא בדרך חדשה כמה דפי מפתח בהיסטוריה של המאה העשרים. שכן גם אם המאבק בין שני העמים התקיים למעשה מאז ומעולם, בימינו הוא קיבל תאוצה נוספת ופרועה. ברומא קיבל השסע הפנימי בתוך העם גושפנקה חוקית בדמות ההפרדה הברורה בין *populus* ל-*plebs*, שלכל אחד מהם היו מוסדות משלו ושופטים משלו, כפי שגם בימי הביניים התלוו הגדרות של מלאכות שונות ומקצועות שונים להבדלה בין "עידית העם" [*popolo grasso*] ל"דלת העם" [*popolo minuto*]; אבל במהפכה הצרפתית הפך העם לאוצר היחיד של הריבונות, ואז הוא גם הפך לנוכחות מביכה, ובפעם הראשונה הופיעו עוני והדרה כשערורייה שאי אפשר לשאת. בעידן המודרני, עוני והדרה אינם אך ורק מושגים כלכליים וחברתיים, הם גם קטגוריות פוליטיות במהותן (לאקונומיזם ול"סוציאליזם", שלכאורה שולטים בפוליטיקה המודרנית, יש למעשה משמעות פוליטית, או בעצם ביו-פוליטית).

מנקודת מבט זו, העידן שלנו אינו אלא ניסיון בלתי נלאה ושיטתי לרפא את השסע המפלג את העם, לבטל מן היסוד את עם המודרנים. המאמץ הזה משותף לימין ולשמאל, למדינות קפיטליסטיות ולמדינות סוציאליסטיות, שכולן מאוחדות – גם אם כל אחת לפי סגנונה והאופק

האידיאולוגי שלה – בפרויקט שבסופו של דבר הוא חסר-תוחלת אבל אכן מומש חלקית בכל המדינות המתועשות: לייצר עם אחד ולא-מפולג. אובססיית הפיתוח יעילה כל כך בימינו משום שהיא עולה בקנה אחד עם הפרויקט הביו-פוליטי של ייצור עם ללא שברים.

ואם מסתכלים כך על השמדת היהודים בגרמניה הנאצית, היא מקבלת משמעות חדשה לחלוטין. בתורת עם המסרב להיטמע בגוף פוליטי לאומי (מתוך הנחה שכל השתלבות שלהם היא למעשה רק העמדת פנים), היהודים הם המייצגים המושלמים ואפילו הסמל של "העם", של אותם חיים חשופים שהמודרניות בהכרח בוראת, אבל אינה מסוגלת לשאת בשום פנים ואופן את נוכחותם. את הטירוף הצלול, שבהשראתו ניסה ה-Volk הגרמני – המייצג המושלם של העם כגוף פוליטי מגובש – להשמיד את היהודים אחת ולתמיד, צריך להבין כשלב קיצוני במאבק הפנימי המפלג בין העם בה"א-הידיעה לעם. באמצעות הפתרון הסופי (שכלל, ולא במקרה, גם צוענים ובלתי מוטמעים אחרים), ניסה הנאציזם – בדרכים אפלות ולשווא – לשחרר את הזירה הפוליטית של המערב מאותו צל בלתי נסבל, במטרה לייצר סוף-סוף את ה-Volk הגרמני כעם שריפא את השסע הביו-פוליטי הראשוני (ומסיבה זו שבו המנהיגים הנאצים ואמרו בעקשנות שבשעה שהם מחסלים את היהודים ואת הצוענים, הם פועלים למעשה לטובת שאר עמי אירופה).

בפרפראזה על הנחת היסוד הפרוידיאנית על הקשר בין "איד" ל"אגו", אפשר לומר שהביו-פוליטיקה המודרנית נשענת על העיקרון ש"היכן שיש חיים חשופים חייב להיות עם"; בתנאי שנוסף מיד שהעיקרון הזה תופס גם בניסוחו ההפוך, כלומר "היכן שיש עם, שם חייבים להיות חיים חשופים". השבר שהם חשבו לרפא באמצעות חיסולו של עם (של היהודים, שהם סמל העם) נולד מחדש והפך את חייו של העם הגרמני כולו לחיי קודש המשועבדים למוות, ולגוף ביולוגי שמוכרחים לטהר ללא הרף (באמצעות חיסול חולי הנפש ונשאי המחלות התורשתיות). באופן שונה, אבל אנלוגי, הפרויקט הדמוקרטי-קפיטליסטי של ימינו, של חיסול המעמדות העניים באמצעות פיתוח, לא רק מוליד מחדש את עם המודרים בקרבו, אלא גם הופך את חייהן של כל אוכלוסיות העולם השלישי לחיים חשופים. רק פוליטיקה שתדע להתמודד עם הקרע הביו-פוליטי היסודי של המערב תוכל לעצור את התנודה הזאת ולשים קץ למלחמת האזרחים המפלגת את העמים והערים על פני האדמה.

הערות

1. *giudice popolare* – כינוי לאזרחים הנבחרים בהגרלה לשמש חלק מבית המשפט בתיקים חמורים כמו רצח, על פי שיטת המשפט האיטלקית. [הערת המתרגם]

2. Hannah Arendt, *On Revolution* (New York: Viking Press, 1963), 70.

3. *Cour des miracles*, כינוי לרובעי העוני של פאריס שהגיעו לשיאם בשלהי המאה ה-18 ושבהם התקבצו המהגרים, הקבצנים והחולים [הערת המתרגם].

4. ההבחנה היוונית בין *zōē*, החיים במובנם הזואולוגי הפשוט והכללי ביותר כמנוגדים למוות, ל-*bios* כצורת חיים מסוימת ומאוּכת הרלוונטית רק בהקשרים אנושיים, משמשת בסיס להבחנה בין החיים

החשופים (*nuda vita*) לקיום הפוליטי גם בלבו של החיבור המפורסם ביותר של אגמבן, הומו סאקר: כוח ריבוני וחיים חשופים, שהתפרסם בשנה שבה פורסם החיבור הנוכחי (1995). ראו עדי אופיר, "בין קידוש החיים להפקרתם: במקום מבוא ל-Homo Sacer", טכנולוגיות של צדק: משפט, מדע וחברה, עורך שי לביא (תל-אביב: רמות, 2003), 353-394 [הערת העורכים].

